

Lukács és a Budapesti Iskola

Ismét csak nem emlékszem a dátumra, hogy mikor fogadott – Juditot meg engem – Lukács először. Arra sem, hogyan került sor a dologra. Hogy miről folyt a szó, azt sem tudom. Nagyon izgatottak voltunk, vagy egy félórával előbb érkeztünk, néhányszor körbejártuk a háztömböt, hogy egészen pontosak legyünk. A megtiszteltetés, hogy a nagy ember fogad bennünket, majd elvette az eszünket.

Lukács késői kamaszkoromban, de már végzett „filozófusként” is a nagy ember volt számomra, számunkra. Hogy semmi félelmetes nincsen benne, azt persze tudtuk – valamikor ’56 tavaszán hallgattuk egy kurzusát az egyetemen, teljesen emberszabásúnak tűnt. És mégis. Izgalmunk nem a személyisége nem ismeretéből vagy éppen ismeretéből következett. Azt sem hinném,

---

Részlet a 2017-ben megjelenő *Szög a zsákból* című kötetből.

hogy valahogy a tanítványok vele kapcsolatos viselkedéséből áradt volna, inkább belőlünk. S itt, azt hiszem, butaság lenne kettőnk között különbséget tenni. Belőlünk áradt valami olyan tekintélytiszteltet, ami, legalábbis rám, soha nem volt jellemző. Miből eredt ez? Próbálok megérteni. S nemigen tudok más magyarázatra lelni, mint valami nagyon mélyen ülő frusztrációra. Hogy jövök én ahhoz, hogy a nagy ember fogadjon, és szóba álljon velem? Hogy észrevegyen? Mit lehet rajtam egyáltalában észrevenni? Semmi tehetségem nincs a filozófiához, egyáltalában a humaniorákhoz. Mit látnak bennem a tanítványok? Merthogy 1956 után, amikor az évfolyamunkat átvette az ELTE Bölcsészkar, mindenekelőtt a Lukács-tanítványok óráira jártunk. Őket csak később, azt hiszem, 1959-ben tették ki az egyetemről, s talán nem is valamennyiüket; egyre közelebb kapcsolat alakult ki velük,

mindenekelőtt Hellerrel és Hermann-nal. Említettem már, hogy feljártunk Hermannékhoz. De hogy miért hiszik a tanítványok, hogy én „tehetséges filozófus” vagyok, azt nem egészen értettem. Pontosabban, valahol a tudatom mélyén határozottan kételkedtem ebben. Mégiscsak jobb lett volna matematikusnak mennem, még ha egész életemben csak vasúti menetrendeket kellene is készítenem. Beképzelt ma, jó hatvan évvel később sem vagyok, de az akkori frusztrációnak – hiszen, még egyszer mondom, nem lehetett másról szó – nyoma sincsen. Egyszerűen nem érdekel már, hogy tényleg képes vagyok-e arra, amit meg szeretnék csinálni, el szeretnék végezni. Csakhogy ez a frusztrációm mégsem biztos, hogy egyszer s mindenkorra leküzdett. A képességeimről illető kézzelfogható bizonyítékok gyakorta háttérbe szorítják – félreértés ne essék, soha nem arról van szó, hogy tehetséges „filozófus” vagyok-e –, de meg nem szüntetik. Ezen sokszor elgondolkodom. Vajon itt is, és mindenütt, ahol és amikor a kifelé mutatott magabiztosság ellenére a valóságban hiányzik belőlem az önbizalom, a holokauszt-trauma végzős leküzdhetetlensége jelentkezik? Nagyon is lehetséges.

Nos, az első látogatást követően lassan-lassan bejáratos lettem a Lukács-házba.

Nem tolokodtam, csak akkor jelentkeztem be, ha volt valami a tarsolyomban. De nem voltam még „tagja” a Budapesti Iskolának, jószerével nem is létezett még a Budapesti Iskola. Nem itt a helye annak, hogy elemezzem Lukács és tanítványainak helyét a magyar kultúrában. Sem a mester óriási tekintélyét a baloldali, főként teoretikus értelmiségiek körében, sem ennek a körnek a tanítványokhoz való viszonyát. Sejtésem szerint sokan nagyképűnek tekintették az utóbbiakat, akik, ki tudja, miért, fenn hordják az orrukat. De én többnyire csak olyanokat ismertem, akik a tanítványokat is tisztelték, s maguk is szerettek volna a körükbe tartozni. S Lukács szívesen fogadott bárkit, aki érdeklődött a tevékenysége iránt, s aki maga is a tanítványi körbe szeretett volna tartozni.

Az öreg aztán a hatvanas években körülötte gyülekező fiatal és még fiatalabb, magukat tanítványainak tekintő teoretikusok körét egyszer csak elkezdte Budapesti Iskolának nevezni. Hogy kik tartoztak az iskolához... Nos, néhány éve a következőket írtam erről:

„Volt egyszer egy Lukács-iskola. Hogy valójában kik tartoztak hozzá, erre a kérdésre nem olyan egyszerű választ adni. Lukács maga azt szerette volna, ha minél többen. »Egyre többen

ülünk a kispadon« – mondogatta. (Hogy honnan szedte ezt a kifejezést, azt nem tudom, szerintem életében nem látott egyetlen focimeccset sem. Azt mindenesetre maga mesélte, hogy amikor együtt utazott Puskás Öcsi-vel valami béke-világkongresszusra, Puskás legnagyobb megrökönyödésére ő, Lukács megkérdezte tőle, hogy mivel foglalkozik – mármint a Puskás Öcsi. Hogy előzőleg Puskás tőle kérdezte ugyanezt, azt az öreg persze természetesnek tekintette. S ha jól meggondolom, mindeddig azon sem gondolkodtam, miért kellett volna a Lukács-iskolásoknak a kispadon ülniük. Mert úgysem rúgnak labdába? Vagy az öreg egyszerűen csak egy kicsi padra gondolt? Kár, hogy ezt sem kérdeztem meg tőle.) Lukács halála után részben a párt éberségének – megkülönböztette az »igazi« Lukács-tanítványokat a »nem-igaziaktól«, az utóbbiak maradtak a még kisebb padon, az előbbieket filo-focizhattak a párt által meghatározott szabályok szerint –, részben a szokásos generációs konfliktusoknak köszönhetően a »Budapesti Iskola«, ahogy Lukács nevezte, létszáma gyakorlatilag négy főre fogyatkozott. Mindezt csak azért említem, mert ez a négy főre fogyatkozott »iskola« tényleg iskola volt még a szó hagyományos értelmében. Hitünk szerint mindannyian Lukács gondolataiból indultunk ki (azt is mondhatnám, hogy az Überzieheréből, amelyet még Romániában kapott, szörnyen ócska volt, de nem

volt hajlandó megválni tőle, bújunk elő), és a Lukács által ránk örökített feladatot akartuk elvégezni: végrehajtani a »marxizmus reneszánszát«, azaz rekonstruálni az »igazi marxizmust«, s ezenközben kidolgozni a marxista filozófia egy-egy »szakágát«. Többször elmondtam már: a rekonstrukcióból dekonstrukció lett, s ezzel a Budapesti Iskola meg is szűnt létezni.”¹

Hadd tegyem ehhez még hozzá, hogy az idézett szövegemben szereplő mondat – „tényleg iskola volt még a szó hagyományos értelmében” –, ha jól meggondolom, cum grano salis értendő. Még az sem egyértelmű, hogy mindannyian Lukács gondolataiból indultunk ki; talán helyesebb lenne azt mondani, hogy mindannyian igyekeztünk Lukács szövegeihez kapcsolódni. De ami egy iskolához igazán hozzátartoznék, hogy tagjainak van egy többé-kevésbé pontosan körülhatárolható s másokétól karakterisztikusan különböző, közös álláspontja, az több mint kétséges, még ha sok dologról vitathatatlanul hasonlóképpen gondolkodtunk is. De erről majd később.

Kezdetben megjelenésem az öregnél alapjában esetleges volt. Semmiképpen sem számítottam magam a tanítványai közé; s azt hiszem, ő sem tekintett engem a ta-

nítványának. Miért is tette volna? Lassan-lassan szűkebb körének tagjai közé számítottam, de tanítványa, az nem voltam. Az egyetemen csak az említett egyetlen kurzusát hallgattam, néhány előadást; hamarosan elutazott valahová, és a kurzust Heller Ági vette át tőle – ez ugyebár még '56 előtt volt. A forradalom után be sem tehettem a lábát az egyetemre. Privát szemináriumokat nem tartott; soha nem konzultáltam vele, hogy milyen témán akarok dolgozni. Ha valamit megírtam, amit érdekesebbnek tartottam, azt odaadtam neki; ő el is olvasta, néhány szóban reagált rá, de nem volt már türelme elmélyedni mások szövegeiben. Tudja, kérem, érdekes, amit Husserlról ír, de én már alig-alig emlékszem rá. Ennyi. De én ezt is megtisztelőnek éreztem. Különbösen sokan jártak fel hozzám, hogy úgy mondjam, tisztelő látogatásra, nagyon fontosnak tűnt a kapcsolata Eörsi Pistával; de megfordult nála Tőkei Feri, és ki tudja, még kicsoda, lassan-lassan kezdtek fiatalabbak – főként Márkus tanítványai – is járni hozzá; gondolom, Gyuri „ajánlotta be” őket. Magának Gyurinak hasonló lehetett a státusza, mint nekem, de neki voltak tanítványai, még tartott kurzusokat az egyetemen. Egyszerűen nagyon hosszú ideig távolról sem volt világos, mit jelent az, hogy a Lukács-tanítványok, ha

egyáltalában valaki is használta ezt a kifejezést.

Tekintélyes öreg tudósnek számított már akkor, amikor a háború után megérkezett a Szovjetunióból, s ha most itt nekiállnék megfejtetni, hogy honnan származott a tekintélye, akkor valami teljesen megoldhatatlan feladatra vállalkoznék. Csak azt a kérdést teszem fel magamnak, hogy mit olvashattak tőle azok, akik szemében tekintélyes öreg tudósnek számított. Mert sem a korai korszakának írásai (zseniálisak; részben később kerültek elő, de a valaha megjelenteket sem igen ismerhette senki e hazában; én biztosan nem ismerem őket), sem a korai marxista írásai (többnyire ugyancsak zseniálisak, ha néha hátborzongatóak is, például a *Történelem és osztálytudat*: amikor Szigeti Jóska felvett az intézetbe, azt kérdezte, hogy olvastam-e; igen, mondtam, de hazudtam – ez volt az utolsó kérdése...) nem voltak hozzáférhetőek. A hatvanas évek előtt bizonyos irodalmi esszéi, továbbá *A polgári filozófia válsága*, *Az ész trónfosztása*, *A különösség*, a *Thomas Mann vagy Franz Kafka* (ez utóbbi talán nem volt meg magyarul, talán csak azért emlékszem rá úgy, mintha meglelt volna, mert '56-ban, még a forradalom kitörése előtt hallottam egy előadását az Egyetemi Színpadon, ahol kifejtette, hogy nagyon sok

hibát követett el a kommunista hatalom a kultúrpolitikában, Kafkát azonban továbbra sem kellett volna kiadni – nem értettem, miért) kerülhettek csak az értelmiség szélesebb köreibbe tartozók kezébe.

Mi teremtette hát meg a tekintélyét a háború utáni Magyarországon? Félve mondom ki, s nem is merem százszázalékos biztonsággal állítani, hogy tekintélye két tényezőn alapult. Az egyik: szemben a hivatalos kultúrpolitika képviselőivel, szemmel láthatóan óriási kultúrával, tudással rendelkező kommunista volt. Nem volt párja széles e második világban. Mire *Az ész trónfosztása* megjelent, ő már ismert volt, de ez a könyv talán a legjobb példa rá: a filozófiai kultúrájáról amúgy sem nagyon híres Magyarországon olyan neveket emleget, amelyeket alig-alig valaki hallott egyáltalában, azt pedig, hogy elemzései abszurdak, s tendenciózusan hazugok – ifjúkorának valamennyi bálványa a fasizmus szellemi előkészítőjévé vált –, nem tudta senki. Hogy is tudhatta volna bárki, amikor a nevüket se hallottuk, az „elemzésekből” pedig egy szót sem értettünk. Te jószágos isten, mennyit kell még tanulnom! – gondoltam később magam is. A másik, és ez csak fokozatosan vált világossá, szembenállása pártjával,

pontosabban pártja szembenállása vele. Amint hazajött moszkvai száműzetéséből, lelkesen hozzáfogott a kommunista ideológia és a kommunista társadalom népszerűsítéséhez. (Be kell vallanom, hogy ezt már kapcsolatunk kezdetén sem értettem. A hatvanas évek eleje volt, de mint annyi sok mindenre, erre sem kérdeztem rá. Gyávaságból? Nyugodtan nevezhetjük így. Akinek jobban tetszik, nevezze hiúságnak, az is elmegy.) Frusztrációból, bizonytalanságból eredően – ami ez esetben nem azzal magyarázható, hogy nem hevertem ki a holokauszt megaláztatásait, hanem abból, hogy volt ugyan egy filozófia-előadói diplomám, de tisztában voltam vele, hogy majdnem semmit nem ismerek a filozófiából – rettenetesen fontos volt nekem, hogy a nagy ember befogadjon tanítványai körébe. Hogy rátegye a maga pecsétjét is a diplomámra. Vagy az eszemre. Mit tudom én. Nemcsak magára Lukácsra tekintettem fel ájult tisztelettel, hanem a tanítványokra is. Persze, hogy akkor éppen kik voltak a tanítványok, az, mint láttuk, nem olyan egyértelmű. Heller Ági és Fehér Feri vitathatatlanul, Márkus is lassan bejáratos volt a Lukács-házba, hogy Hermann-nal éppen akkor mi volt a helyzet, azt nem tudom megmondani. Amikor Feri elszerette tőle Ágit, még Hermann is feljárt

az öreghez. S abban a nagy szellemi bizonytalanságban, ami a háború végével előállott, meggyőződés szerint számos fiatal nyert meg a kommunizmus ügyének, olyanokat is – s itt ez a fontos –, akik nem egyszerűen a világmegváltás lehetőségét keresték. Olyanokat is, akiknek fontos volt egy autentikus baloldali kultúra, ami persze Oroszországban addigra már nem létezett. De Lukács úgy csinált, mintha létezett volna. Pontosabban magától értetődőnek vette.

Hogy Lukácsnak ezt a negyvenes években eljátszott szerepét én a hatvanas évek elején már nem szerettem, azon a fentiek fényében nincsen mit csodálkozni. De a pártja kicselezte Lukácsot. Amikorra a baloldali értelmiségi fiatalság lassan talán elbizonytalanodott volna Lukács szerepét illetően – nem magamról beszélek, én akkor még gyerek voltam, s mit tudtam én, hogy mi volna az autentikus baloldali kultúra –, addigra a kommunista párt radikálisan szembe fordult lelkes propagandistájával. Hogy az 1949-es Lukács-vita miért éppen az *Irodalom és demokrácia* kötet kapcsán bontakozott ki, azt nem tudom megmondani, de talán nem is lényeges. Ha manapság elolvassuk ennek a vitának a dokumentumait,² nem kell semmit be-

lemagyaroznunk a dologba ahhoz, hogy megértsük: mindenki – maga Lukács is – egy ideológiai Rajk-per előkészítését látta benne. És ha az a bizonyos baloldali értelmiségi fiatalság, vagy annak nagy része, Rajk árulását készpénznek vette is, Lukácsról ilyesmit semmiképpen sem hitt el; talán ezért is érte be Rákosi és szűkebb köre Lukács elhallgatásával. Lehet viszont, hogy a dolog még így is visszafelé sült el. Lukács talán nemcsak a tudásáról, a kultúrájáról szóló – nagyon is megalapozott – legendák miatt lett tekintélyes, nagy tudóssá, hanem azért is, mert aki akarta – és sokan akarhatták –, észrevehette, az üresen halandzsázó pártot éppen az zavarta Lukácsban, hogy ő gondolkodott is. S az pillanatnyilag közömbös volt, hogy hogyan. Egy pillanatra úgy tűnhetett, mintha nem lenne a párt hűséges katonája. A vitában elhangzott – valljam be, szégyenteljes – önkritikáit talán nem vették komolyan. Szégyenteljes? Persze. De Lukács nem szeretett volna Rajk sorsában osztozni. S ezt senki nem vetheti a szemére.

Személyes történetemre mind ebből legfeljebb annyi tartozik – a Lukács-vita idején tizennégy éves voltam, s azt hiszem, nem is hallottam róla –, hogy a későbbiekben, amikor már intimebb volt a viszonyunk, s úgy általában lehetett sztálinizmusról meg Rákosi-kor-

szakról beszélni, az öreg egyszer sem mondta – előttem legalábbis soha –, hogy félt; nagyon félt. Mint ha a „párttörténet” még a rákent aljasságokkal együtt is rajta kívül zajlott volna. Általánosságban mondott olyanokat, hogy önkritikái többnyire nem voltak őszinték, de például, ami a szememben a legfontosabb volt, a *Történelem és osztálytudat* marxizmusáról a dialmatra való áttéréséről (úgy 1930 táján), az ezzel kapcsolatos önkritikájáról el akarta hitetni velünk, hogy az teljesen őszinte volt: Marx *Párizsi kézirat*ainak és Lenin *Materializmus és empiriokriticizmus*ának olvasása győzte meg korábbi álláspontja hibás voltáról. Ezt az önkritikáját őszintének gondolta. Az én időmben legalábbis ez volt már a helyzet. Ezzel ugyanis meg tudta magyarázni magának, miért voltak még érdekes és értékes írásainak a filozófiai alapjai is teljesen üresek.

Apropó, filozófiai alapok: a késői *Esztétika* születésének idején én még nem voltam része a Lukács-körnek. Nem olyan nagyon régen, Hévízi Ottó egy előadásában alapos elemzés keretében kimutatta, hogy mindaz, ami *Az esztétikum sajátosságában* igazán érdekes, Lukács ifjúkori esztétikájának és művészetfilozófiájának felelevenítése. *A társadalmi lét ontológiá-*

járól írásának idején azonban már a Budapesti Iskolához tartoztam. Izgalommal vártuk a születő fejezeteket, kéziratban odaadta nekünk valamennyit, s miért, miért nem, mindet nagyon érdekesnek találtuk. Márkusék 1965-ben Ford-ösztöndíjjal Amerikában tartózkodtak, s ha jól emlékszem, terjedelmes levelezésünk nagy részét az én beszámolóim töltötték ki azokról a részekről, melyeket Gyuri a távolléte miatt nem olvashatott. Aztán elkészült a mű, nekünk újra el kellett olvasnunk egybefüggően az egészet, s valamennyien rettentően untuk. Alapjában semmitmondónak találtuk. Pontosabban azt találtuk, hogy az öregnek nem sikerült korai és kései marxizmusának szintézisét létrehoznia, amit ettől a műtől vártunk. Kritikánk hatására írta meg azután Lukács a prolegomenákat a műhöz; ez semmi újat nem hozott, s a mi később számtalan nyelven megjelent kritikánk – „Feljegyzések Lukács elvtársnak” – alapjában őszintétlen volt.³ A részletekben „mélyedtünk el”, az egészről nem nyilatkoztunk. Úgy gondoltuk, hogy az egészet illető, alapjában megsemmisítő kritikánkat nem mondhatjuk el egy nyolcvan év feletti öregembernek. Hogy *A társadalmi lét ontológiájáról* átgondolásával indult eltávolodásunk a marxizmustól, az lehetséges. Ami engem illet, így gondolom.

Nehezen tudom minden részletében elválasztani Lukácsot, a teoretikus és „politikus” Lukácsot illetően még az életében elfoglalt álláspontunkat, álláspontomat a maitól. Tökéletesen különvált ugyanis – és ha gondolok rá, ma is különvállik – Lukácshoz, az eleven emberhez való viszonyomtól. Szerettem az öreget, ma is csak szeretettel tudok rá gondolni. S igazán nem csak azért, mert segített mindennapi problémáink megoldásában. (Nélküle például soha nem jutottunk volna normális lakáshoz.) Mintha egy időre talán az apapótlék szerepét töltötte volna be nálam. Örültem, ha láttam, örültem, ha együtt lehettem vele. Csakhogy ez az apapótlék-gondolat semmitmondó. Valamiben azonban mégis emlékeztetnie kellett apámra. Lukács életében is öntudatlanul azt éreztem: ez az ember éppúgy minden kétséget kizáróan elfogadja a hatalom – igaz, a maga választotta hatalom – rendelkezéseit, ahogy apám tette. A különbség persze óriási: apámnak, ha nem tévedek, eszébe sem jutott megkérdőjelezni a hatalom igazságait – tipikus „kisember” –, Lukács pedig úgy csinált, mintha csak kényszerből fogadta volna el a kommunista párt rendelkezéseit, s csak magát védendő gyakorolt volna egyre-másra önkritikát: mintha szimplán meghunyászkodó lett volna. Csakhogy

nem erről van szó. Némelykor félt – említettem az 1949-es Lukács-vitát, de felhozhatom azt a levelet is, amelyet Snagovból írt Kádárnak, megköszönvén, hogy az megmentette a magyar szocializmust.⁴ De hiszen nemcsak Rajkot akasztották, Nagy Imrét is. És Lukács talán már tudta, hogy ez be fog következni. Voltak idevágó tapasztalatai. Többnyire azonban a kierkegaard-i princípium alapján fogadott el mindent, s cselekedett többnyire a párt elvárásai szerint: „Isten előtt soha nincsen igazunk”.

Persze Lukács mint kommunista káder soha nem volt az eszményképem. Hogy is lehetett volna? Lehet, hogy vele egykorú, valamilyen tiszteséges kommunisták számára bizonyos dolgok, amelyek engem, az ötven évvel fiatalabbat elborzasztottak, mintegy „természetesek” voltak. Közismert dolgok ezek – bár megeshet, hogy csak a jobboldaliak körében: a tizedelés a fronton,⁵ Kun Béla letartóztatásának és likvidálásának megünneplése Moszkvában 1937-ben...⁶ Mindezt rémesnek tartottam, de tudtam, hogy ilyen a „mozgalom”. Tulajdonképpen sokkal jobban riasztott, ahogyan Lesznai Annának, Málinak a háború után tudósított a családról, a levél végén megengedvén magának a monda-

tot – nem tudom, pontosan idézem-e: „...és Ferkónak is jól jött az, amit tapasztalt”. Érdekes élettapasztalatokat szerzett a Gulágon. Igaz, egy meggondolatlan pillanatában öngyilkos akart lenni, de csak hét ujját vesztette el.⁷

Lehet, hogy mégis pótapám volt? S ahogy apámtól nem kérdeztem semmit – itt csak a kíváncsiságot hiányolom –, úgy az öregtől sem. Valahogy elfogadtam a kommunizmushoz való viszonyát, alapjában véve még akkor is, amikor az enyém már radikális átalakuláson ment keresztül. Miért? Az öregkor vagy a nagy ember iránti tiszteletből? Vagy éppenséggel azért, mert az volt az érzésem, hogy barátaim, a többi Lukács-iskolások nagyon rossz néven vennék, ha nem így lenne? Annál is inkább, mert úgy gondolták, hogy ez a tekintélyes kommunista mindig meg fog védeni bennünket szeretett pártjával szemben. Tette is, amíg tehetete, de hát senki nem él örökké. S halálakor észrevettem, hogy Feri nemcsak gyászolja az öreget: retteg is e halál bennünket érintő következményeitől. Alapjában véve joggal. De: „Az meglelt ember, akinek / szívében nincs se anyja, apja, / ki tudja, hogy az életet / halálra ráadásul kapja / s mint talált tárgyat visszaadja / bármikor – ezért őrzi meg...”

Iskola?

Mint mondtam: az iskola négy főből állt. Majd sort keríték arra is, hogy miért alakult így, s hogy tényleg iskola volt-e még a szó hagyományos értelmében. Ami az utóbbit illeti, inkább azt kellene mondanom: így gondoltuk, így hittük. Ezt hitettük el magunkkal. Egy iskola persze valami közös gondolatra, közös meggyőződésre épül. S ha most, majd negyven évvel a felbomlása után megkérdezem magamtól, hogy vajon mi lett volna ez a közös meggyőződés, akkor bajban vagyok.

„Lukács-tanítványok” voltunk. A fentiekből persze talán már világossá vált, hogy ez így nem igaz. Négyünk közül csak Heller és Fehér voltak az öreg tanítványai. Gyuri meg én egyszerűen a körhöz tartoztunk. Ha egyáltalán tanultunk valamit Lukácstól, akkor az csak fiatalkori és korai marxista írásaira áll, amelyekkel valamennyien csak életének legutolsó éveiben, a legtöbbel pedig csak azután ismerkedtünk meg, hogy csodálatos módon előkerült egy heidelbergi bank széfjében elhelyezett „koffer” a tízes évekből az írásaival.⁸ Nem voltunk „lukácsianusok”. Az intézményes magyar kultúrpolitika szemében a marxizmus hivatalos doktrínáját sok tekintetben elutasító filozófusok voltunk. Mi is azt hittük, ők is azt hitték, hogy létezik valamilyen

közös platform, amelyen állunk, amely összekapcsol bennünket. De ilyen platform nem létezett. Mondhatnám azt, hogy a Lukács-tól örökölt hitünk, amely szerint a hivatalos marxista–leninista filozófiának az eredeti marxi filozófiát eltorzító dogmatizmusától vissza kell térnünk az autentikus marxizmushoz, ez a hit képezte a közös platformot. Bizonyára mind a négyen hittünk ebben – mondom. De csak azért mondom, mert teljes képtelenségnek érzem, hogy úgy gondoltuk: mi egy saját platformmal rendelkező filozófiai iskola vagyunk; de ha valaki rákérdezett volna, hogy miben is áll a ti lukácsista marxizmusotok sajátosága, akkor nem tudtunk volna más választ adni a kérdésre, mint hogy „végebe kell vinnünk a marxizmus reneszánszát”. Hogy ezen mit értettünk? Ha most kísérletet teszek arra, hogy teljesen felelőtlenül megpróbáljam körvonalazni, melyikünk mit értett ezen, akkor számomra ismeretlen tényekről próbálok beszámolni – még hozzá csakis és kizárólag azon az alapon, hogy melyikünk milyen irányba indult el a deklarált, de nem létező közös platformról. Ági unos-untalan újrafogalmazta a maga marxista etikáját, megpróbált megírni egy marxista antropológiát (ösztönök, érzelmek), egy marxista értékelméletet – sejtésem szerint annak

biztos tudatában, hogy a marxizmusnak sem etikája, sem antropológiája stb. nem lehet. Ez azonban őt nem érdekelte. Őt az etika, az antropológia, az értékelmélet érdekelte, s ha az ő idevágó gondolatai a marxizmusba nem férnek bele, az annál rosszabb a marxizmus számára. Feri lényegében azon törte a fejét, hogy miként lehetséges egy igazságos és humánus társadalom – ezt nevezte szocializmusnak vagy kommunizmusnak –, ha egyszer az ember olyan, amilyen. Ő hitt – azt hiszem, egyedül ő hitt – egy antropológiai fordulat lehetőségében. S ezenközben remek könyveket írt arról, hogy milyen ma az ember: mint Dosztojevszkij hősei, meg a jakobinus forradalmárok. Jőmagam, miután első társadalomelemző munkám, a faszizmus-tanulmányok után valahogy visszasomfordáltam a filozófiához, elemezni kezdtem – hitem szerint marxista szemszögből – különböző klasszikus és modern filozófiákat, az utolsó ilyen esszém írása közben „rájöttem”, hogy én már nem vagyok marxista, amin valószínűleg azt értettem, hogy opponálom a filozófia ideológia voltát. Egyedül Gyuri próbálkozott azzal, hogy tényleg szembenézzen, még hozzá a maga tudományos alaposságával, a marxizmussal. Hogy ezt a tevékenységét sikeresnek tekintette-e, azt ma már nem kérdezhetem meg tőle.

De hogy mindezekkel együtt és mindezek után nem lázadtunk fel a szeretett mesterünk által számunkra kitzűzött feladat ellen, az talán annak köszönhető, hogy titokban hittünk a csodában. Titokban hittünk abban, hogy *A társadalmi lét ontológiájáról* keretet nyújt majd a marxizmus reneszánszának megvalósításához. Hogy van valami titkos értelme annak, hogy az öreg, aki to-

vábbra is mélységes ellenszenvvel viseltetik saját korai marxizmusával szemben, ifjúkora „idealista badarságairól” meg hallani sem akar, valami titokzatos módon mégis meg fogja haladni a dialektikus és történelmi materializmust. Ha igazán hittünk volna ebben, keservesen csalódtunk volna. Szerencsénkre azonban, talán Ferit kivéve, eszünk ágában sem volt hinni ebben.

JEGYZETEK

---

1. Eredetileg a *Tükörben* című kötetemben (Debrecen, Csokonai, 2001, 8–9 [Alföld Könyvek]) = *Rejtekkutak a posztmodernben*, Pozsony–Budapest–Eger, Kalligram–EKF Líceum, 2015, 570–571 (Válogatott Művek III).
2. Lásd például *A Lukács-vita*, szerk. Ambrus János, Budapest, Múzsák Közművelődési Kiadó, 1985; *Lukács és a szocialista alternatíva. Tanulmányok és dokumentumok*, szerk. Krausz Tamás, Budapest, L’Harmattan–Eszmélet Alapítvány, 2010.
3. Fehér Ferenc – Heller Ágnes – Márkus György – Vajda Mihály: Feljegyzések Lukács elvtársnak az *Ontológiáról*, 1968–1969, *Magyar Filozófiai Szemle*, 1978/1.
4. A levél eredetije az egykori Párttörténeti (ma Politikátörténeti) Intézet Archivumában található, a 228. fond 5. csoportjában. Lukács a szovjet intervencióról és a Kádár-kormány megalkulásáról a következőt írja: „November 4-e biztosította a szocializmus Magyarországon való fennmaradásának objektív feltételeit”. A levelet más dokumentumokkal együtt a Bródy Ferenc által 1971. január 5-én és 15-én készített interjú mellékleteként a *Társadalmi Szemle* közölte 1990/4. számában, *Lukács György politikai végrendelete 1971. január* címmel; az 1957. március 10-i snagovi levél a 86. oldalon található. (Agárdi Péter információja alapján.)
5. Lukács mint a magyar Vörös Hadsereg politikai biztosa állítólag tizedeltetett a fronton. Nem vagyok biztos benne, hogy a történet igaz, vagy hogy úgy igaz, ahogy többször is elmesélte; de nagyon nem szerettem, hogy dicsekedt a bátorságával: „Még tizedeltetni is mertem”.
6. Kun Béla ugyanis a másik kommunista frakció vezéralakja volt. Lukács a Landler-frakcióhoz tartozott.
7. Örökbe fogadott fiát, Ferkót – Jánosy Ferenc ismert közgazdászt – Lukács nagyon szerette.
8. Lásd például <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-41926433.html> (letöltve: 2016. november 26.).